УДК 883 К – 32.06

АНТИЧНІ ОБРАЗИ В ЦИКЛІ “ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ” НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

Буслаєва К.О., аспірант

Запорізький державний університет

Усе життя Наталени Королевої оповито яскравими легендами – від початку життя до самої смерті… Донька польського графа Адріана-Юрія Дуніна-Борковського та іспанської грандеси Марії-Клари де Кастро Лачерда і Медіна Селі, народжена в Іспанії. Навчання в монастирі Нотр-Дам де Сіон у французьких Піренеях та Київському Інституті шляхетних дівчат. Отримання ступеню доктора археології у Петербурзі та доктора філософії у Києві. Гастролювання в Італії і Франції з оперою “Кармен”. Археологічні розкопки в Греції, Єгипті та в Італії… Є від чого запаморочитися голові…

Р.Федорів [1] висловлює сумніви стосовно абсолютної правдивості біографії письменниці, але ні підтвердження, ані заперечення цих фактів знайти поки що не вдалося. Як би там не було, напівлегендарна непересічна особистість цієї жінки займає чільне місце в бурхливому розвиткові української літератури першої половини XX століття. І, здається, недарма, вже ставши зрілою письменницею, Наталена Королева приходить до літературного жанру легенди, який не дуже поширений в українській літературі. Його творцями стали М.Костомаров, І.Франко, Леся Українка, К.Гриневичева, О.Турянський.

Літературознавчий словник-довідник подає два визначення терміна: “Легенда (лат. Legenda – те, що належить прочитати). 1.Найпоширеніший жанр європейського середньовічного письменства [починаючи з VI століття]. 2.Усне народне оповідання про чудесну подію, що сприймається як достовірне. Легенди дуже близькі до переказів, відрізняються від них найчастіше тим, що в основі їх – біблійні сюжети”[2]. Нас більше цікавить друге визначення, але “Легенди старокиївські” Наталени Королевої – не біблійні за змістом, своїм складом більше нагадують народні перекази – є прикладом цікавої компіляції античної і староруської міфології.

Належачи одночасно двом культурам, авторка з великим пієтетом ставиться до іспанської культури, відчуваючи себе іспанкою, але в той же час піднесено романтично говорить про Україну: “Іспанія була і буде завжди моєю Батьківщиною! Україна ж є для мене куточком грецької Аркадії – країни Психеї – Аркадійки, в якій залишилось, може, більше відгуків Еллади, як у сучасній Греції, на яку різні нееллінські впливи поклали свою патину. Може, я помиляюсь? Що ж - errari humanum est!”[3, 638].

У збірці “Легенди старокиївські” наявні виразні риси імпресіонізму: відчувається посилення тенденції до суб′єктивації оповіді, граничної концентрації уваги автора до вигаданої дійсності. А головне – на базі імпресіоністичної естетики та національної міфології вибудовується новаторська поетика модерністського імпресіоністичного міфу: “Світ такого міфу є синтезом народної поетичної міфологічної основи та її імпресіоністичної інтерпретації, де химерно сплітаються стародавня міфопоетична реальність та її дотворення імпресіоністичним автором XX століття”[4, 11-12]. Міфомислення (за Е.Касірером) не лише дає можливість відчути безперервність просторо-часового континууму, єдність особистості й роду, індивідууму і соціуму, але й дозволяє побудувати цілісну картину світу, показати наступність поколінь. Синтетичний міфологізм, тобто використання в художньому творі античного міфу як символу і як тексту-джерела, дає простір для широких узагальнень, вкладає в міфологічні образи сучасний зміст, почуття й думки людини тієї епохи, коли творить автор. Звертання до античної міфології та створення на її основі власної авторської системи міфопоетики, “поєднання у власному міфі, з одного боку, найархаїчніших пластів культури, а з іншого – внутрішнього світу й філософських пошуків сучасної авторові людини і людства”[5] збагачує конкретно-історичні персонажі універсальним змістом через аналогії і міфологічні паралелі.

Цикл “Легенд старокиївських” був написаний письменницею на початку 40-х років XX століття і складається з 25 легенд-оповідань. Ми детально зупинимося на трьох із них (“Таврійська бай”, “Еклога”, “Володимирове срібло”), які складають своєрідний триптих, об′єднаний єдиним задумом і головним героєм. Прадавня міфологічна культура на території України, яка увібрала ознаки перехрестя і міжетнічні впливи культур, виявилася настільки стійкою, що її риси не втратили своєї сугестивної сили, чуттєвості язичницьких символів і краси. Д.Ю.Кучерюк зазначає: “Загальнолюдське у мистецтво,

зокрема у літературу, приходить через етнічне та національне”[6,240]. З цим не можна не погодитись. Аналізуючи “Легенди старокиївські”, бачимо, що утвердження загальнолюдських ідеалів відбувається шляхом показу їх через античні міфеми, які поступово трансформуються в давньослов′янські, а згодом і в християнські, наближаючись до сьогодення.

Наталена Королева вдається до широкого кола міфем, певним чином їх переосмислюючи. Образи нереїд та тритонів у чарівному описі природи трансформуються в образи звичайних хлопців і дівчат: “…в білих прибережних хвилях зеленокосі нереїди-русалки вплітають у своє волосся діаманти водяних бризок, перли легкої піни. Гарні, привабливі й веселі, - кидають пригорщами самоцвітів та бризками дзвінкого сміху на блискучих темнотілих, як морські вугрі, пружних тритонів, - морських парубків, що намагаються зловити чарівних доньок Евксіну…”[7, 460] - Але водночас у міфемі “нереїди” можна вбачати і прояв трагічного, оскільки “їх головний обов′язок – супроводжувати тіні померлих на острови Благодаті”[8,75], а, отже, цей пейзаж стає антитезою до подальших подій, натяком на те, що ця чарівність оманлива, світ древніх поступово зникає.

Главк – “беотійське божество рибалок і мореплавців”[9, 157] - зображений на початку твору як природна стихія, “лише синь моря, нетривка і змінна, завжди готова перескочити з срібних усміхів у грізні буруни хуртовини”[7, 460], поступово перевтілюється в “життєву силу”, яка починає “бентежитися перед незрозумілою їй таємницею смерті”[7, 467]. “Веселково-сяйливі істоти”[7, 470] - янголи – набувають яскравішого зображення шляхом порівняння їх з вісницею богів Ірис, “молодою жінкою з величезними райдужними крилами”[9, 116]. Гіменей (“покровитель подружжя і шлюбу”[9, 72]) співвідноситься зі стародавнім слов′янським божеством шлюбу, уособленням якого була богиня Лада (звідси й назва “ладканка” – весільна пісня давніх слов′ян).

Під час битви між Боризесом і Талестрис яскравою художньою деталлю виступає голова Медузи, “що нею була прикрашена тарча в Талестрис. Золочене обличчя Медузи бризкало іскрами гніву з холодних очей”[7, 462]. Трансформація античного образу страшної потвори, якою вона виступає в міфології і чим “була прикрашена егіда Афіни”[9, 45], теж показує віджитість, нетривалість віку міфологічних істот, що втрачають силу. Ця голова не перетворює все, що бачить, на каміння, вона безсила. Світ людей перебирає на себе головуючу функцію, богів більше не бояться. Міфема “Сади гесперид”[7,466] - уособлює мінливість світу, виступає антитезою вічності до швидкоплинного життя, використовується як протиставлення до слів Пана: “І все, що зачалось, закінчується”[7, 466].

Письменниця наважується на свідоме схрещення міфів античності і давніх слов′ян, намагаючись показати Україну державою, яка увібрала в себе прадавні корені, має давню історію і славні традиції, янголами – охоронцями якої є ще давньогрецькі боги на чолі з Паном, “богом лісів, отар, пастухів, пізніше – покровителем усієї природи (грецький займенник “pan”- усе)” [9, 158]. Міфологема роду, втілена в образі Пана-Фавна, наскрізним символом проходить крізь триптих, втілюючи ідею безперервності поколінь.

У невеличкій ліричній передмові до “Легенд” з′являється постать Фавна: “Сивобородий звинний Фавн зручно вмостився в пурпурі реви, що заплітала стіну. Сміється мідяношкірий в хмарі легесеньких кучериків срібного волосся” [7, 438]. Античний персонаж уособлює “зв′язок з минулим” [7, 438], який характеризується ним, як “зв′язок з доброю Матір′ю Землею,.. бо ж вона нам дає не тільки свої плоди, але ж і баї, що в них заховане зернятко правди…” [7, 438]. Образ давньоримського бога Фавна поступово трансформується в символ поєднання минулого із теперішнім, уособлення доброї природи, яка служить людині. Міфеми Гігантів, “Зевеса”, Гермеса, ”діви Атени” узагальнюють міфологічну біографію Пана, надаючи їй вигляду літопису, певних етапів у житті людства, наступності поколінь, починаючи із створення Землі: Гіганти (“першорожденці Матері Землі” [7, 475]) – Зевес (їх наступник) – Гермес і Афіна (“Атена”) (діти Зевса) – Пан (син Гермеса і небіж Атени)).

Міфема “Пан” протягом триптиху набуває амбівалентних значень: давньогрецьке божество лісів, отар, пастухів – покровитель усієї природи – філософського тлумачення його “як “всесвіту”, божества, розлитого у всій природі, творця і володаря всього сущого” [9, 159] – охрещена істота – давній слов′янський бог Велес – янгол-охоронець Київської Русі. Це дозволяє письменниці показати зв′язок з минулим, безперервність і нескінченність трансформування людських уявлень про світ, їх поступове ускладнення, зміну обрядів і вірувань. Але все це єднає насамперед віра у Бога, творця і хранителя всього людства, спадковість давніх істин “доброті і любові” [7, 463].

Образ князя Володимира постає в нашій уяві не тільки символом нової віри й творцем нової держави. За допомогою античного образу “Пан” сутність цього персонажа набуває додаткового значення – “нащадок стародавньої Аркадії, богообрана істота”, якій давньогрецьке божество, що є символом миру і справедливості, передає у спадок право володіння українськими землями шляхом вручення стародавнього скарбу (“Твій це скарб, твій! Вже-бо було дано таки твоїй землі цього тризуба, й ця тарча золота була вже в твоїм див-городі” [7, 474-475]). Пророцтвом-пересторогою звучать слова про кров, що

ще не раз проллється, аж “доки не збагнете, що як троє Харит, як троє суддів над тінями в підсвітті, як три Парки, що долею смертників володіють, як троє сторуких Гекатохеїренів над землетрусами, морськими бурями панують…- троє посвятних істот, три вартівниці мусять об′єднанно стати на варті краю того – Гармонія, Сила і Любов” [7, 477]. Градація міфем посилює впливовість слів старого пастиря, а ліро-імпресіоністична оповідь створює яскраві образи стародавніх божеств – володарів світу, які повинні трансформуватися у хранителів – вартових руського краю. І недарма у них – жіночі імена, оскільки Пан говорить про повагу до прекрасної статі (“…вчинок рабський – зневага жінки” [7, 480]).

Вустами Пана засуджується Боризес, який “забув про дух Матері Еллади” [7, 477] й послухався голосу дикої скитської крові - “мирного тризуба не за берло, ознаку влади, за зброю смертоносну він ужив” [7, 477]. Шляхом показу стосунків між Боризесом і Талестрис Володимирові дається зрозуміти високу істину – повагу до жінки. Споконвічно українці з великою пошаною, повагою і любов′ю ставилися до жінок, хранительниць родинного вогнища, уособлення плодючості матері-Землі. Культ поклоніння перед жінкою сягає ще крито-мікенської культури, де на чолі пантеону була Велика Мати, богиня Ма або Дивія [10, 157], яка була успадкована міфами давніх слов′ян. “ У “Слові про ідола” богиня Діва згадана після Мокоші та перед Перуном, - це говорить про важливе місце цього образу в язичницьких віруваннях” [10, 170].

Міфеми “Аполлон (“Фойбос”)” – “Артеміда”, що в грецькій міфології репрезентують родинні зв′язки, адже вони рідні брат і сестра, набувають значення протиставлення патріархальних звичаїв матріархату. Аполлон є покровителем “бористенських кіммерійців” [7, 463], що заповзято воювали з амазонками, богинею яких була Артеміда. Амазонки – переможені, тепер “за Колхідою, на річці Араксі, за горами, де прикований Прометей… доживають вільні войовниці в безнадійнім бою за жіночу долю” [7, 465]. Патріархат утверджується остаточно. Закон богині Артеміди: “Амазонка мусить вбити мужа або бути убитою ним” [7, 464] в устах Пана набуває зовсім нового, осучасненого значення : “…Кожний муж невідмінно “вбиває амазонку”, коли вона, забаєна, кориться йому духом…. Коли ж діва-амазонка знайде в собі стільки сили, щоб відкинути жіночу мрію про родинне щастя,- тоді вже вона вбила мужа в серці своєму” [7, 464]. Авторка порушує проблему жіночої долі, її розв′язання в сучасному суспільстві.

Міфологічні постаті амазонки Талестрис і центавреси Гіппії знаходяться в певній опозиції. Амазонка є уособленням поєднання двох світів – людського і божественного. Вона зрікається давнього світу, але в той самий час це зречення – не її власне бажання (“Кровава рана була заручинами: Ерос-бо ранить завжди”[7, 478]) – воно продиктоване волею бога Ероса. Письменниця навмисне не “дозволяє” подругам зустрітися після зради, втілюючи ідею роз′єднання двох світів. Але старий світ прощає зраду: подружжя отримує шлюбний подарунок – “срібний тризуб” [7, 474] на “знак права водного і степового у Тавриді” [7, 466].

Державна символіка сучасної незалежної України отримує ще одну версію свого походження. Дослідники малого герба нашої держави поки що не дійшли одностайності в поясненні історії походження тризуба: “Одні виводять її із Скандинавії, інші – з Візантії [11]. Існує думка, що тризуб – це стилізоване зображення польоту сокола чи монограма князя Володимира” [12, 19]. У триптиху Наталени Королевої міфологема єдинопочатку людського буття, втілена в образі “срібного тризуба”, стає уособленням богообраності людських істот, що живуть на Тавриді, оскільки отримують вони його від самого Посейдона. Цим жестом Посейдон, античний бог, “син Хроноса” – “уособлення часу” [9, 211]], визнає в людських істотах своїх наступників, передає їм свої права й обов′язки, відмовляється від них в ім′я наступних поколінь. Але не виправдовують люди сподівань богів, ця ознака влади перетворюється на знаряддя вбивства, за допомогою якої людина остаточно відмовляється від божественного, забуває “про дух Матері Еллади” [7, 477], жорстокість перемагає добро. У відвічній боротьбі добра і зла не може бути остаточної перемоги того чи іншого, отже, знову має втрутитись природна сила. Божественний Пан забирає у зрадника світлих ідеалів цей символ, позбавляючи скифа права на володіння Таврійською землею (Протоукраїною). Це міфологічне узагальнення може бути трактоване історично як витіснення скифів міграцією сарматів, позбавлення їх могутності і впливу[12]. Але ані про сарматів, ані про готів, ані про антів не згадує письменниця, адже вона вирішує проблему наступності поколінь на користь Київської Русі. Проходить багато років, перш ніж тризуб потрапляє до рук Володимира, не було гідних постатей до цього часу, аби отримати символ, що його “смертельному дали несмертельні” [7, 480]. Вручаючи цей дар київському князеві, Пан передає владу грецьких богів Київській Русі, уособленням якої є Володимир, разом із заповітом і благословенням на святе хрещення, на сповідування світлих ідеалів Ісуса Христа, який з цих легенд випливає наступником праведності старих поколінь [Пан: “…знаю про Пастиря Доброго, що сам офірним Агнцем був. Як же було мені, пастирському богові, його не полюбити?” [7, 476]]. Недарма деякі дослідники вбачають у тризубі схематичне зображення Богородиці, Берегині-Оранти, яка молиться за український народ, піднявши руки до Бога в небеса[11].

Виконавши свій обов′язок - переконавши Володимира у необхідності прийняття християнства, Пан "срібною хмарою піднісся і розвіявся…у безвість поплив" [7, 480]. Та чи зникає цей образ божества? Ні, він стає невидимим янголом-охоронцем Русі, виявляючи себе в образі ідолища, яке купує князь після хрещення, що "до уст усміхнених семидільну сіринксу прикладає, оком хитро та весело підморгує" [7, 481]. В античній міфології узагальнюючого значення набуває "сіринкса", в якій знаходить своє вираження міфологема гармонії Всесвіту. Вона усвідомлюється через хрещення Русі і появу нової віри – Руського Православ′я, яке отримало схвалення у стародавніх предків (в особі бога Пана).

Письменниця "пересадила на східнослов′янський, властиво, український ґрунт цілу китицю квітів з античного світу, і вони прийнялися тут, розцвіли яскравим цвітом" [3, 651]. У своїх "Легендах старокиївських" Наталена Королева шляхом переплетення старогрецького, скіфського, візантійського і староруського світів намагалась відтворити давню українську землю у її зв′язках з іншими державами і народами, у різних часових і просторових вимірах. Рецепцією античних образів авторка поглибила і уяскравила правічний світ українського народу, надаючи йому ґрунтовності і утверджуючи традиції взаємопроникнення і взаємовпливу культур в історії людства. Міфологеми роду, єдинопочатку людського буття, гармонії Всесвіту втілюють поєднання духовно-культурального і патріотичного аспектів у творі, трансформуючись в ідею духовної спадкоємності, воскресіння античної естетики через ланцюжок земних метаморфоз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорів Р. Королева, що ходила в інші світи…// Жовтень. – 1988.- №7.- С.52-56.
2. Літературознавчий словник-довідник.-К.: Академія, 1997.- 752с.
3. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої // Королева Н. Предок: Історичні повісті. Легенди старокиївські.- К.: Дніпро, 1991.-670с.
4. Ярчук П.М. Імпресіонізм в українській прозі 1890-1930-х років : Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.01.01. - Одеса,1998.-15с.
5. Турган О.Д. Античність в українській літературі кінця XIX-початку XXстоліття. Шляхи рецепції: Автореф…дис. доктора філол. наук.-К., 1997.-45с.
6. Естетика: Підручник / За ред. Л.Т.Левчук.- К.: Вища школа, 1997.- 399с.
7. Королева Н. Предок: Історичні повісті. Легенди старокиївські.- К.: Дніпро, 1991.-670с.
8. Мифы в искусстве старом и новом. Историко-художественная монография по Рене Менару).- С.-Пб.: Лениздат, 1993.- 384с.
9. Словник античної міфології.- К.:Наукова думка, 1985.-236с.
10. Мифы древних славян. Велесова книга [Кайсаров А.С., Глинка Г.А., Рибаков Б.А.].- Саратов: Надежда, 1993.-320с.
11. Братко-Кутинський О. Символіка світобудови. Українська традиція// Людина і світ.- 1991.- №6-9.
12. Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності.- Львів: Світ, 1995.-248с.